

“Müsəlman milləti çox ağıllı millətdir. Çünki bu millətdən başqa heç bir özgə millət behiştin yolunu tapa bilmir. Tutaq ki, avropalılar teleqraf, telefon və radio icad edirlər. Amma zamanə ki, onlar behiştin yolunu tapa bilmirdilər, daha, onlar nə cürə müsəlmanlardan ağıllı ola bilərlər? Əlbəttə, “ola bilməzlər”.

Bu məzəli-ağırlı, sevgi və təəssüb dolu təzadlı təsvir üsulu ilə yazılmış cümlələrin yaşı 100 ili ötür.

Millətinin gələcəyinə ünvanlı böyük mənəli kiçik felyetonlarından tutmuş milli və Şərqi, hətta deyərdim dünya ədəbiyyatının məzmun, ideya, dil, bədii mane-
ra, novellavari sonluğu ilə bitən dəyərli incilər sayılan unikal “Ölülər”i nə qədər əsərləri ilə bir ömür istiqlal xidmət edən Cəlil Məmmədquluzadə bu gün də canlıdır. Müsəlman Şərfinin, cəmiyyətinin, dövrünün problemlərini bu realıqla, çıpaqlığı ilə əks etdirən proqram əsərlərin müəllifi böyük Cəlil Məmmədquluzadə acıdığı, güldüyü, sevgi, göz yaşları ilə tənqid etdiyi qəhrəmanları, obrazları, qaldırdığı tələyüklü problemləri ilə aramızdadır, ona dönə-dönə müraciət edilir, ondan sitatlar götürülür, öyrənilir. Böyük ədib xalqını zəifləri, kəmkəsirləri, acı həqiqətləri və qüdrətli yönələri ilə təsvir etməkdən çəkinmirdi. Xalqını, millətini kəmkəsirləri ilə tanımaq istedadı, qə-

Millət eşqi

ləmilə yaratdığı bədii aynada onu özünə göstərirdi.

Böyük əsrdaşı, qələmilə Azərbaycan ədəbiyyatını şərəfləndirən, ona yeni ruh verən, yeni don biçən sabirsayağı, Cəlilin də əsərləri, ədəbiyyatın əsas qayəsi olan bədii, estetik zövq verməkdən daha çox, xalqını özünə tanıdan, halına çarələr bulmağa çalışan, dərindən dərman axtaran bədii vasitəyə, aynaya çevrilir.

“Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım” - deyəndə, o bilirdi ki, “qulaqlar kar, gözlər kor, hissələr tar, zövqlər məhv”dir. Lakin böyük sevgi, səbr, inad, əzm, cəsarətlə, həm də böyük məharət, istedadla, orijinal şəkildə, sadə, aydın dillə uzun illər usanmadan yazdı. Həcv yazdı, satıra yazdı, kəskin tənqid etdi, ifşa etdi, amma xalqına sevgisi, sayğısı, gələcəyinə ümidini itirmədən, azaltmadan. Dövrünün bəzi alimləri, Cəlil Məmmədquluzadənin sərt, ifşaedicilə üslubunu bəyənmir, ona irad tutur, hətta qüsur sayanlar da tapılırdı, onun ifşaedicilə realist dili də tənqid olunur, məqbul sayılırdı. Bəziləri isə hətta minbərdən belə onu kafir, mürtəd, dinsiz elan edir, həyatını bilərəkdən təhlükəyə atırdılar.

Lakin böyük ədib, dövrünün digər istiqlal qurucuları ilə birlikdə xalqın anlayacağı dillə danışır, bilə-bilə bu yolu yeriyirdi. Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi zəngin ənənəyə söykənirdi, mövzuları, obrazları həyatdan gəlirdi, tanışlıqlarını, gördüklərini yazıya gətirirdi. Digər tərəfdən, böyük sələfi M.F.Axundzadə realizmini əxz etmişdi. Cəlilin realizmi bu üz-dən orijinal, canlı və yenidir, fərqlidir. “Poçt qutusu”, “Kişmiş oyunu”, “Buz”, “Usta Zeynal”, “Qurbanəli bəy”, “Nigərançılıq”, “Zırrama”, “Xanın təsbehi”, “Ölülər”, “Anamım kitabı”, “Danabaş kəndinin məktəbi”, “Danabaş kəndinin əhvalatı” və onlarca digər millətinin yoluna işıq tuta bilən, onu sağaldan kamil əsərlərini bu ruhda qələmə alır.

“Molla Nəsrəddin” tək bir nəfər müəllifin əsəri deyil. “Molla Nəsrəddin”i təbiət özü yaratdı, zaman özü yaratdı. “Molla Nəsrəddin” bir neçə mənim əziz yoldaşlarımın qələmlərinin əsərinin məcmuəsidir ki, mən də onların ancaq ağsaqqal yoldaşıyam. Yoldaşım Ömər Faiq Nəmanzadəni mən birinci dəfə “Şərqi-rus” qəzeti idarəsində gördüm, onunla üns tutdum. “Şərqi-rus” qəzeti mənim üçün iki bəbətdən xoş, qiymətli yadigar oldu. Birinci tərəfi budur ki, möhtərəm ədibimiz Məhəmməd ağa Şahtaxtı məni öz qəzetinin idarəsinə cəlb etməklə qəzet dünyasına daxil etdi. İkinci tərəfi odur ki, onun varlığı ilə, onun yoldaşlığı ilə “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinə bina etdim, daha doğrusu, bina etdik. “Molla Nəsrəddin”in ilk sayı Ömər Faiq Nəmanzadənin və rəssam Şmerlinqin birgə əməyinin məhsuludur”.

Cəlil MƏMMƏDQULUZADƏ

Böyük Cəlil Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin” məcmuəsi ilə dövrünün intibah salnaməsini yaradır. Xalqının maariflənməsi, təhsil alması, qadın azadlığı, dini fanatizmin kəskin ifşası, dilin sağlığı uğrunda ölçüyəgəlməz işlər görmüş molla-nəsrəddinçilər, başlarında Cəlil Məmmədquluzadə olmaqla XX əsrdə mədəniyyətin, ədəbiyyatın yeni axara yönəldilməsində dönüş yarada bildilər. Jurnalın dili xüsusilə seçilməyə başlayır: sadə, anlaşıqlı, xalqa tez çatan ifadələr, hər cür ərəb, fars ibarələrindən uzaq bir - Azərbaycan türkcəsi təqdim olunurdu. “Salınız yadınıza ki, ananız sizə bu dildə layla çalışdı” - deyər, dahi sənətkar xalqına xitab edirdi. “Molla Nəsrəddin” məcmuəsinin milli mədəniyyətin, ana dilin

inkışafının yeni çıxıra yönəldilməsi, tarixi dəyəri, yeri haqqında ədəbiyyatşünaslıqda çox deyilib, çox yazılıb, bu gün də, sabah da yazılacaq. “Molla Nəsrəddin” jurnalı açıq, cəsarətlə yazırdı, çox şeyləri bilərək göz altına alaraq da yazmaqdan çəkinmirdi.

Həmən, 1906-cı ildə elan edirdi ki, “İdarəyə göndərilən məktub və məqalələr açıq türk dilində yazılmış olmasalar, çap olunmayacaqlar”.

Bu gün ana dilimiz ətrafında baş verənləri, ədəbi dilin normativlərinin pozulması, korlanması, TV-lərdə, sosial mediada Azərbaycan dilinin süni şəkildə kobudlaşdırılması, dərsliklərə ayaq açan bəzi səviyyəsiz mətnlər, ümumilikdə təhsillə bağlı böyük nigarancılıq, bəzi əcnəbi dillərin elmimizə, dilimizə, məişətimizə yenidən sürətlə, rahatlıqla gəlişi və oturma inadı fonunda, yüz il öncə böyük Cəlil və onun sabit əqidə, dönməz məslək yoldaşlarının titanik əməkləri böyük rəğbət doğurur. İlk nömrəsində “Sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq vermirlər” - deyən Cəlil Məmmədquluzadə əqidəsindən dönmədən yazdı, yazdı və

“Neyləməli, göz görür, əqlim kəsir”
“Mən günəşi göydə dana bilmirəm”
hayqıran, ciyərləri parçalanan Sabiri doğurur.

“Anamın kitabı” 1920-ci ildə qələmə alınıb. Artıq əsərin qəhrəmanları nə sadə-dil danabaşlılar, nə də Zəhrabəyim ananın İstanbul, Rusiya, İranda təhsil alan övladlarıdır. XXI əsrin əvvəlində dəyişməyən yənə də vətən bilib sığındığımız Ana dili və onun başını saran problemlərdir.

“Anamın kitabı” öz dövründə də, bu gündə bir ölkəni, bir xalqı, bir dövləti, bir ailəni təmsil edən kitabdır. Ruhumuzun, tariximiz və mədəniyyətimizin, dilimizin yuvası olan Ana dilimizdir. Əsərdə Aslan bəylərlə sadə insanlar arasında olan mülkiyədən heç nə anlaya bilməyən Qurban sonda dözməyib deyir: “Səni and verirəm Allaha biznən elə danış ki, başa düşək”. Bu gün dillərini əcnəbi söz və terminlərlə “zənginləşdirib” yüksək intellekt sahibi kimi, (“obrazovanni”) görünməyə çalışanlar, “Anamın kitabı”nı unutmasınlar gerek” XX əsrin əvvəllərində Azərbaycana olan xarici siyasətlərin müxtəlif vasitələrlə - ən təsirli vasitə kimi həm də dillə, mənəvi həyatın aşılması, adət-ənənələrin aşağılanması, bu gün də sivil ifadə və formalarla cəmiyyətə, ailələrə sınıdır. Nəticədə XX əsrin əvvəllərində Zəhrabəyim ananın övladları timsalında “məslək üstündə”, “kitab üstündə”, mübahisələr düşmənciliyə çevrilir, ailə dağılır. Böyük ədib bu zaman meydana əsrlərin sınağından keçib gələn Vətən kitabını çıxarır.

“Qaldı birçə kitab: bu da anamın kitabı!.. Mən etiqad edirəm ki, mənim də bələklərim dünyada hər yanı gəzib dolansalar, yənə əvvəl-axır anaları Zəhranın ətrafında gerek dolanalar; çünki Ay və Ulduz Şəmsin parçaları olduğu kimi, bunlar da analarının ayı və ulduzlarıdır. Vay o kəsin halına ki, təbiətin həmin qanununu pozmaq istəyə...”

Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi, gülüşü, yumoru, əsərləri, obrazları bu gün də cəmiyyəti düşündürmək, canlı, diri tutmaq qadirindədir. Onun satirası, realizmi insanı daha ciddi, məsuliyyətli, yaddaşlı olmağa səsləyir. Düşünürəm ki, əsərləri, realizmi, dili, tipajları ilə yeni ədəbiyyat, yeni ədəbi məktəb yaradan Cəlil Məmmədquluzadənin irsi milli mədəniyyətdə yeni düşüncəyə yol açan ən unikal, orijinal mərhələlərindəndir.

Xatirə BƏŞİRLİ,
filologiya elmləri doktoru, professor